

használókat az is érdekli, hogy a nekik szükséges könyvek kellő példányszámban meglegyenek, és hogy azokhoz minél gyorsabban hozzájuthassanak, amire a csökkenő könyvbeszerzési keretek és a létszámcsökkentés nyilvánvalóan kedvezőtlen hatást gyakorolhatnak. A SCONUL adatai szerint az anyagi ellátottság csökkenése következtében az egyetemi könyvtárak 62%-a 14–15%-os mértékben csökkentette a könyvvásárlását, 60%-a pedig 4–14%-kal az időszaki kiadványok vásárlását.

A szolgáltatások értékelésével kapcsolatban azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy az angol egyetemi könyvtárak gazdasági korlátozások viszonyai között is lényeges haladást értek el a számítógépes rendszerek alkalmazásában, amihez külön támogatást kaptak az UGC ilyen célra biztosított alapjából. Az automatizálás nagymértékben elősegítette a könyvtári és tájékoztatói szolgáltatások iránti növekvő igények kielégítését, ennél fogva sok használóban az a vélemény alakult ki, hogy az egyetemi könyvtárak – a gazdasági megszorítások ellenére is – fejlődtek az utóbbi időben. Számukra az online nyilvános katalógus használatának lehetősége különösen sokat jelent a véleményük kialakításában. A kölcsönzést meggyorsító számítógépes kölcsönzési rendszer pedig nemcsak a használóknak előnyös, hanem adataival nagyban segíti a könyvtárvezetést is az állományfejlesztés, a kölcsönzési időtartam, a nyitvatartási idő stb. terén szükségessé váló módosítások előkészítésében. Jól nyomon követhető, hogy pl. az állománynak melyik része, mely művek és szerzők örvendeznek gyakori használatnak, és melyek alig vagy egyáltalán nem, ami a szerzeményezési döntések meghozatalát nagyban befolyásolja.

Ugyancsak táblázat mutatja ki a hosszú lejáratú kölcsönzésre igénybe vehető könyvek szerzeményezési szintjét 8 szakterületen és a kölcsönzések számát a beszerzés utáni két évben. Míg a legtöbb szakterületen a beszerzés mennyiségi mutatói (kötetszám) általában csökkentek, a kölcsönzések száma emelkedő tendenciát mutatott. Így pl. az 1980–81. tanévben beszerzett művek száma viszont 27,3%-ról 24,3%-ra csökkent.

A gazdasági megszorítások éveiben az egyetemi könyvtárak külön bevételi forrást is igyekeztek működésükhöz szerezni elsősorban a külső igénybevevőknek nyújtott szolgáltatások ellenében kért térítések révén. A szolgáltatások marketizálására irányuló törekvések általában ma már nem idegenek az egyetemi könyvtáraktól.

Az egyetemi könyvtárak vezetői egyre nagyobb mértékben érdekeltek lettek abban, hogy megfelelő módokat alakítsanak ki a szolgáltatások értékelésére. Ezt nemcsak önmaguk igazolásáért végzik, hanem azért is, hogy meggyőzzék egyetemük vezetőit: a könyvtárnak ugyanolyan arányban kell részesülnie az összegyűjtött lehetőségekből, mint az egyetem többi részének, még akkor is, ha ezek a lehetőségek szűkülőben vannak.

/RODGER, E. M.: The evaluation of library and information services in times of economic restraint: the university view. = *Aslib Proceedings*, 39. köt. 11–12. sz. 1987. p. 349–354./

(Balázs János)

Ingyenesen vagy pénzért? Adalékok a könyvtári és az információs szolgáltatások fenntartásának, biztosításának és hozzáféréseinek módozataihoz

A minden állampolgárt megillető művelődés és informálódás eszméje a 19. században keletkezett és a nyilvános könyvtárak létrejöttében "öltött testet". Ennek óhatatlan velejárója volt az ingyenesség. Már csak azért sem lehetett ez másként, mivel akkoriban a nyilvános könyvtárak gyarapodását és működési feltételeik biztosítását még nagyrészt adományokból képzelték el.

Noha azóta a nyilvános könyvtárak finanszírozása túlnyomórészt az adókból történik, az ingyenes szolgáltatások fenntartásához a legtöbb országban mindmáig sokan ragaszkodnak. Ebben részint a demokratikus esélyegyenlőség megvalósulását, részint pedig az általános műveltségi színvonal

emeléséhez, a társadalmi méretű önképzéshez szükséges feltételrendszer biztosítását látják "letéteményezettnek".

A fentieknek megfelelően az az érvrendszer is meglehetősen "magasztos", amely eddig mindenütt meggátolta a radikális és maradéktalan áttörést a fizetett szolgáltatások irányába. Érdemes megismerkednünk vele:

- ▶ A térítési díjak bevezetése fékezne az információk szabad áramlását, s ez negatívan hatna ki mind a közoktatásra, mind a tovább- és önképzésre.
- ▶ A díjazás nagyon sok személyt tántorítana el a könyvtárhasználatától, aminek a társadalom általános kulturális és szakmai színvonala látná a kárát.

- ▶ A díjak bevezetése önmagában is drága dolog volna.
- ▶ A beszerzett pénz csak felettebb korlátozottan növelné a könyvtárak finansiális kereteit.
- ▶ Beszűkülne a könyvtári szolgáltatások, állományokban különösen a szakkönyvek aránya csökkenne.
- ▶ A teljes áttérés valószínűleg negatívan befolyásolná a közvéleményt, olyannyira, hogy nem is lehetne végrehajtni.

Az ingyenesség legfőbb szószólói Nagy-Britanniában és a skandináv államokban található. A Német Szövetségi Köztársaságban, Franciaországban és Írországban némely könyvtári szolgáltatást már díjazáshoz kötnék. Hollandiában – az ott kialakult hagyományok folytán – a könyvtárhasználat sohasem volt teljesen ingyenes. Amikor az 1975. évi könyvtári törvény a gyerekek könyvtárhasználatát ingyenessé tette, 60%-kal rögvest megnövekedett a gyermekolvasók száma. De hogy a könyvtárhasználati díjak a gazdag hollandok számára sem közömbösek, arról az tanúskodik, hogy a gyerekek 40%-ából nem lesz felnőtt könyvtári tag.

Ezek után könnyen el lehet képzelni, milyen kárt okozna a könyvtárhasználat ingyenességének feladása a gyengén fejlett, alacsony életszínvonalú országokban.

Az IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions = Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége) e kérdéssel foglalkozó munkabizottsága ugyancsak tüzetesen felülvizsgálta a könyvtárhasználati díjakkal kapcsolatos érveket és ellenérveket, s 1984-ben a következő, egészen az UNESCO kiáltványáig visszavezetett ajánlással élt: "Meg kell őrizni a könyvtáraknak azt a funkcióját, amelyben a kölcsönzés és a dokumentumok helyben használata ingyenes. Ez a szolgáltatás feltételezi a szakképzett könyvtáros jelenlétét is, akinek az a feladata, hogy segítséget nyújtson a használóknak, információkban részesítse őket. Csupán a magasabb színvonalú szolgáltatásokért járó díjak rendszerét kellene tanulmányozni, illetve megállapítani."

A könyvtári szolgáltatások díjazáshoz kötésének kérdése tulajdonképpen már az 1920-as években felmerült, nevezetesen a dokumentációs tevékenység megjelenésekor. E tekintetben a 60-as évek adtak újabb és a korábbinál határozottabb impulzust, ami az információs ipar kialakulásával és gyors fejlődésével van kapcsolatban, ui. – akarta, nem akarta – számos könyvtár információs intézménnyé alakult át. A térítési díjak bevezetése mellett az alábbi érveket szokták felsorakoztatni:

- ▶ A szaktájékoztatókra és a könyvtárosokra egyre több magas szakértelmet megkívánó feladat hárul, s ehhez képest kellene őket megfizetni.
- ▶ A korszerű információs technológiák használata beruházási, fenntartási és üzemelési többletkiadásokkal jár.

- ▶ Minél fejlettebb az információs tevékenység, annál inkább szükséges az állománygyarapítás színvonalának fejlesztése, hisz még a legkorszerűbb automatizált információs rendszer sem jövődélmező, ha nincs mögötte színvonalas primer állomány.

Mindez még akkor is rengeteg pénzt kíván, ha a könyvtárak időközben gyűjtőköri, feldolgozási és szolgáltatási munkamegosztásra léptek egymással.

A díjak kérdése legtöbbször a számítógépes szolgáltatásokkal kapcsolatban merül fel. A dilemma az, hogy miért kell a használóknak fizetniük csak azért, mert a klasszikus könyvtári műveletek közben új technikát használnak, amely ráadásul még a személyzet munkáját is megkönnyíti? Ez a vita egyelőre nem dönt el, noha különféle szak Egyesületek és könyvtárak e tekintetben megpróbálnak olyan kompromisszumokat kötni, amelyek az "eddig nem, innentől fizetni kell" jegyében állnak.

A felhozott elvi és gyakorlati bizonytalanságok ellenére azért meglehetősen általánossá vált az, hogy a könyvtárak egyre inkább hajlamosak "mellékjövödelmekre" szert tenni. Ez a következőképpen történik:

1. "Darabonkénti" árusítás (fényképmások, mikrodocumentumok, saját és nem saját – pl. levelezőlapok – kiadványok eladása, propagandaanyagok terjedése, büfék és emléktárgy-eladóhelyek működtetése, használaton kívüli helyiségek bérbeadása stb.).
2. A nem hagyományos szolgáltatások használati díjakhoz kötése (magnó- és videokazetták átjátszása és kölcsönzése, műalkotások, számítógépes programok és játékok kölcsönzése, mikroszámítógép helyben használata stb.).
3. Beiratkozási és büntetési díjak szedése (késedelmi, rongálási díj, elvesztett könyv térítése stb.).
4. Főlépéddány-aukciók, művészeti, kulturális, tudományos rendezvények szervezése, klubtevékenység stb.
5. Szerződések kötése vállalatokkal, intézményekkel meghatározott szolgáltatások nyújtására.

Végül vannak az IFLA ajánlásaiban is megemlített magasabb színvonalú szolgáltatások. Ezeket jelenleg a piaci folyamatok részének tekintik, mégpedig több szempontból is:

- ▶ E szolgáltatások valamilyen tevékenységgel, döntéssel, termeléssel kapcsolatban termelési tényezőként lépnek fel, és egy sor intellektuális munkát takaríthatnak meg (pl. kiküszöbölik a kutatások megismétlését).
- ▶ Fogyasztási javakként lépnek fel, hisz szórakoztatásra, a szabadidő felhasználására szolgálnak.
- ▶ Kulturális akkumulációt idéznek elő, minthogy nem tudni, mikor kerül sor a felhasználásukra. Ennek ellenére az a feltételezés, hogy az információ a piaci törvényszerűségeknek minden továbbiak nélkül megfelelő termék, legalábbis kétséges. Az alábbi jellemzői mondanak ennek ellent:
 - ▶ Az információ gazdasági sajátosságának pozitív oldala, hogy "elfogyasztás" nélkül "fogyasztható".

- ▶ Az információ ismételt felhasználása sokkal olcsóbb (határesetben ingyenes), mint amennyibe az előállítása került.
- ▶ A felhasználók az általuk megvett információt újra eladhatják, mégpedig sokkal olcsóbban, s ezáltal konkurenciát jelentenek az előállító számára. Az információ egyik jellegzetessége a könnyű reprodukálhatóság, bár jogszabályilag próbálnak meg védekezni ellene (szerzői jog, intellektuális tulajdonjog, copyright).
- ▶ Az információ eszmei értéke nem ismerhető meg korábban, mint ahogy magát az információt megismerjük. Aki információt vásárol, a megvásárlás előtt nem tud dönteni annak beszerzési és használati áráról, minthogy nem tudhatja: mire lesz jó a számára.
- ▶ Az információ további sajátosságai abból adódnak, hogy hordozóhoz kötődik, ami az egyéb termékekhez képest "viselkedési" sajátosságokat kölcsönöz neki.
- ▶ Az információ nem olyan termék, mint pl. a gabona, ui. nem osztható tovább. Nem mindegy, hogy egy ugyanazon folyóirat egyetlen számát birtokoljuk-e száz példányban, vagy száz különféle példányát, holott kvantitatíven (ár, tömeg stb.) egyenértékűek. Információs szempontból viszont minden szám külön specifikum, olyan, amellyel a többi nem rendelkezik.
- ▶ Az információt nem lehet összeadni, ui. egy-egy eredeti valamennyi másolata is csak egyetlen információ.

- ▶ Azok a közgazdasági elméletek, hogy a csere az előállító és a fogyasztó között mindig a piaci áron valósul meg, az információ esetében nem alkalmazhatók.

Az előállítási árat a tudományos-műszaki információk esetén szinte lehetetlen megállapítani. Mindössze annyi konstatalható, hogy a kutatás által produkált információk olyan áron kerülnek terjesztésre, amely semmiféle kapcsolatban nincs értékükkel. Még akkor is, ha történetesen a reprodukált információ egy-egy példányát túlságosan drágának tartjuk, tudnunk kell, hogy ez az ár töredéke annak az értéknek, amelybe az előállítása került.

Noha az információk eladási árában is állandóan a kereslet és a kínálat törvényszerűségeit próbálják érvényesíteni, a dolog felettébb bonyolult és különféle tényezőkre (pl. tudománypolitika) való tekintettel nem is vihető ki következetesen.

A következtetés: ha egyszer a legfejlettebb nyugati országokban is olyan sokoldalúan vizsgálják a könyvtári és az információs szolgáltatások ingyenességének és/vagy fizetett voltának kérdéseit, s valójában mindeddig sehol sem döntöttek radikálisan a "pénzért adás" mellett, a szocializmus felé törekvő országokban még inkább kötelező a differenciált megközelítés és az óvatosság.

/HLAVATÁ, E.: Dotace či prodej knihovnických a informačních služeb? = Technická knihovna, 33. köt. 4. sz. 1989. p. 97–105./

(Futala Tibor)

A távoktatási forma a könyvtárosok és információs szakemberek képzésében

A távoktatás egyre népszerűbb oktatási formává válik, ami egyrészt a telekommunikációs eszközök és módszerek (rádió, tv, kábeltévé, videolemezek, számítógépek stb.) gyors fejlődésével magyarázható, másrészt a tanulás iránt megnövekedett társadalmi igények indokolják.

A kérdés vizsgálatának a *Journal of Education for Library and Information Science* szerkesztősége azért szentelt olyan nagy figyelmet, mert nagy népszerűsége ellenére ennek az oktatási formának a helye és kapcsolódási pontjai a klasszikus oktatási módszerekhez még nincsenek egészen tisztázva. A könyvtárosképzés szempontjából különös súlyt nyer ez a probléma, mivel a távoktatás tantervi programjait az Amerikai Könyvtáros Egyesület (American Library Association = ALA) még nem hagyta jóvá.

Érezhető bizonyos tartózkodás az oktatók oldaláról is, hiszen ez az oktatási forma sok előnye mellett számos lényeges változtatást is feltételez a tanulási/tanítási folyamatban, új tanítási technikát, stílust és módszertant igényel. A kérdések tisztázására jó alkalom volt az 1985-ös első Távoktatási Világkonfe-

rencia és az IFLA 1987-ben, az angliai Brightonban szervezett konferenciája, ahol az érintett szekció áttekintette a távoktatás lehetőségeit a könyvtárosok és információs szakemberek képzésében és bizonyos jelzésekkel élt, előre pillantva a 21. századba.

Mit nevezünk távoktatásnak?

Mára a meghatározások egész sora született [1]. Sokan a 21. század oktatási formájának tartják, minthogy legfőképpen a felnőttoktatás és továbbképzés eszköze. Statisztikák bizonyítják, hogy a hallgatók létszámnövekedése a 25–34 éves korosztálynál 70%-os, míg a 35 év felettiéknél meghaladja a 80%-ot (1984-es adatok) [2].

A definíciók leggyakrabban visszatérő gondolata, hogy ez a képzési mód többnyire levelező formát tételez fel. *Zigerell* meghatározása szerint [3] a távoktatásban a képzés során a hallgató fizikailag távol van az oktatás színterétől, leszámítva a konzultációs alkalmakat, amikor személyesen is találkozik oktatójával. Jelentősen különbözik azonban a